

TELEPÜLÉSFÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

2014/1

A SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK A DUALIZMUS KORÁBAN FREE ROYAL CITIES OF THE DUALIST ERA BELUSZKY PÁL	3
MAGYARORSZÁG TELEPÜLÉSHÁLÓZATI RÉGIÓI A 20. SZÁZAD ELEJÉN SETTLEMENT REGIONS OF HUNGARY IN THE EARLY 20 TH CENTURY BAJMÓCY PÉTER – BALIZS DÁNIEL	18
A KÖZIGAZGATÁSILAG ÖNÁLLÓ TELEPÜLÉSEK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA ÉS A VÁLTOZÁSOK TÍPIZÁLÁSA MAGYARORSZÁGON TRENDS AND TYPES OF CHANGES BY THE NUMBER OF SETTLEMENTS, AS ADMINISTRATIVE UNITS IN HUNGARY BAJMÓCY PÉTER – MAKRA ZSÓFIA – VASÁRUS GÁBOR	36
A BÁNSÁG KÜLTERÜLETI NÉPESSÉGE (1910) THE OUTSKIRT POPULATION OF THE BANAT KÓKAI SÁNDOR	50
AZ 1971. ÉVI ORSZÁGOS TELEPÜLÉSHÁLÓZATFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ HATÁSA GYÓR-MOSON-SOPRON MEGYE TELEPÜLÉSHÁLÓZATÁRA THE IMPACT OF THE 1971 NATIONAL CONCEPT FOR SETTLEMENT NETWORK DEVELOPMENT ON GYÓR-MOSON-SOPRON COUNTY'S SETTLEMENT NETWORK KOC SIS ZSOLT	68
A MISKOLCI AGGLOMERÁCIÓ KISVÁROSAI SMALL TOWNS IN THE MISKOLC AGGLOMERATION KRISTÓF ANDREA	81
HÁROM ALFÖLDI NAGYVÁROS BEÉPÍTETT TERÜLETÉNEK ÉS ALAKINDEXÉNEK VÁLTOZÁSA THE GROWTH OF BUILT-UP AREAS AND CHANGE OF SHAPE INDEX OF THREE BIG CITIES IN THE HUNGARIAN GREAT PLAIN GYENIZSE PÉTER – BOGNÁR ZITA – BUGYA TITUSZ	97
KÖZTÉRFEJLESZTÉSEK HATÁSAI A SZEGEDI SZENT ISTVÁN TÉR PÉLDÁJÁN AFFECTS OF PUBLIC SPACES DEVELOPMENTS BASED ON THE CASE OF SAINT STEPHEN SQUARE OF SZEGED VEDRÉDI KATALIN	109
ZÖLDTERÜLETEK BUDAPESTEN GREEN AREAS IN BUDAPEST CSAPÓ TAMÁS – BARANYAI GÁBOR	124
A GYERMEKKORI NEMI ARÁNYOK ÁTALAKULÁSÁNAK TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSEI INDIÁBAN A 2011-ES NÉPSZÁMLÁLÁS TÜKRÉBEN SPATIAL CHERENCES OF THE CILDRENS' SEX RATIO TRANSITION IN INDIA, BASED ON THE LAST CENSUS WILHELM ZOLTÁN – ZAGYI NÁNDOR – NEMES VIKTÓRIA – KISS KATALIN	139

TARTALOMJEGYZÉK – CONTENTS

CSAPÓ TAMÁS KÖSZÖNTÉSE SALUTE TO TAMÁS CSAPÓ BARANYAI GÁBOR	150
TÉR-RÉTEGEK DÜLL ANDREA – IZSÁK ÉVA (SZERK.) TANULMÁNYOK A XXI. SZÁZAD TÉRFORDULATAIRÓL (L'HARMATTAN, BUDAPEST, 2014) BOOK REVIEW HALÁSZ LEVENTE	152
VISSZATEKINTÉS EGY GEOGRÁFUS ÚTJAIRA BESZÁMOLO A TÓTH JÓZSEF EMLÉKKONFERENCIÁRÓL REVIEW OF THE JÓZSEF TÓTH MEMORIAL CONFERENCE PIRISI GÁBOR – TRÓCSÁNYI ANDRÁS	157

A KÖZIGAZGATÁSIILAG ÖNÁLLÓ TELEPÜLÉSEK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA ÉS A VÁLTOZÁSOK TÍPIZÁLÁSA MAGYARORSZÁGON

BAJMÓCY PÉTER – MAKRA ZSÓFIA – VASÁRUS GÁBOR

TRENDS AND TYPES OF CHANGES BY THE NUMBER OF SETTLE-
MENTS, AS ADMINISTRATIVE UNITS IN HUNGARY

There are several papers in Hungary about the administrative changes and their effect on different settlements. The two most important topics were the new urban settlements and their functions and the changes at LAU-1 level. There is much smaller attention on those settlements which became a new administrative units or which lost their independence. The database of this research comes from the data of several census in Hungary between 1910-2011. In 1900 there were 3464 settlements (towns and villages) in Hungary, nowadays 3154. So the decline is about 300, but it means that there are almost 600 new settlements in Hungary during the 20th century and almost 900 lost their independence. In the Alföld region, where the settlement density is low, there are a lot of new settlements, while in the western and northern part of Hungary, where we can find large settlement density, the number of the settlements decreased during the 20th century. If we see the types of these administrative changes, one of the possibilities is the cessation (with unification, annexation or disunion), the other is being independent (with secession, disunion or union). Two thirds of the settlements were administrative units during the whole 20th century, but some had been suffered two, three or even four administrative changes. There are large regional differences among the different types: in Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg or Tolna counties 75-80% of the settlements were independent administrative units during the whole 20th century, the ratio is only 45-50% in Csongrád and Vas counties. By settlement size (population) most of the administrative changes we can observe at the largest and smallest population-size categories. At the large ones secession and annexation occurs, while at the smallest categories annexation or unification. 67% of those settlements, where the population was less than 200 in 1910 lost their administrative independence during the 20th century. Behind the statistical facts there are a lot of conflicts connecting these administrative changes. The next stage of this research can be these conflicts and reasons.

BEVEZETÉS

Az elmúlt időszakban a közigazgatás helyzete, a közigazgatási egységek számának, jellegének változásai a geográfus szakma érdeklődésének középpontjába kerültek. Elsősorban az elmúlt két évtized várossá nyilvánítási gyakorlata érdekelte a kutatókat is (BELUSZKY 1999, BELUSZKY – GYÓRI 2008, DÖVÉNYI 2006, HAJDÚ 2001, PIRISI – TRÓCSÁNYI 2007, PIRISI – SZABÓ – TRÓCSÁNYI 2008, TÓTH – TRÓCSÁNYI 2006, KOCIS 2008A, 2008B), hiszen a várossá nyilvánított települések köre nem minden esetben fedte a tényleges városi funkciójú települések körét. Aktuális példa erre a 2013-as várossá nyilvánítások sora, ahol olyan települések is megkapták a városi rangot, amelyek nem csak, hogy egyetlen eddigi várossá nyilvánítási tanulmányban nem jelentek meg, mint potenciális városok, de talán a városi mellett még az alapfokú funkcióik is hiányosak. A közel-

múlt másik jelentős közigazgatási eseménye, a járásek létrehozása, szintén bekerült a geográfusok érdeklődésének homlokterébe (FALUVÉGI 2012, IVANICS –TÓTH 2012, MIKLÓSSY 2012, SZALKAI 2012). Ugyanakkor a közigazgatási változások más elemei, a községgé alakítások, a megyehatár módosulások és a korábbi települések megszűnése ma már kevésbé kutatott témák.

A 20. század folyamán számos települési szintű közigazgatási változás történt, miközben a rendszer alapjai nem változtak. Állíthatjuk ezt annak ellenére is, hogy a korábbi községi, körjegyzőségi rendszert felváltotta a tanácsrendszer, melyben aztán egyre több település vesztette el az önálló döntéshozatali jogát, de nem a közigazgatási/statisztikai önállóságát, majd a rendszerváltás óta minden település újra önálló vezetéssel rendelkezik, ám a pénzügyi függetlenségük kérdése ennél sokkal kevésbé egyértelmű. Jelen tanulmány a települési szintű közigazgatási változások közül a települések létrejöttére és megszűnésére koncentrálna (kiválás, összevonás, szétválás, hozzácsatolás), a jogállásokban bekövetkezett változásokra (várossá, nagyközséggé nyilvánítás) nem. Elsősorban azt célozzuk, hogy számba vegyük ezeket a változásokat, melyek összességében – úgy tűnik – nem jelentősek, hiszen a rendszert alapjaiban nem változtatták meg ellentétben számos szomszédos országgal (Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Ausztria). A tanulmány végén felvillantunk néhány kérdést a közigazgatási változások társadalmi-gazdasági háttéréről, az ezekhez kapcsolódó konfliktusokról, ám ezek részletes vizsgálata másik kutatások témája.

A KÖZIGAZGATÁSIILAG ÖNÁLLÓ TELEPÜLÉSEK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSAI

A kutatás adatbázisát a 20. és 21. századi népszámlálások és helységnévtárak adatai és a Magyar településtár adta. A munka során a közigazgatási változások rögzítése, rendszerezése, tipizálása történt meg. Ezzel lehetővé vált a települések „életútjának” követése, annak detektálása, hogy mikor volt önálló az adott település, csatoltak-e hozzá más községet, vált-e ki belőle valami. Emellett a közigazgatási változások kapcsolatát vizsgáltuk meg a települések népességszámával, hogy eldönthessük, van-e összefüggés a településméret és az önállósodás, illetve a közigazgatási önállóság elvesztése között. A meghatározott közigazgatási változási típusok térképi ábrázolásával a folyamatok területiségét tárhattuk fel mélyebben. 1900-ban 3464, 2012-ben 3154 közigazgatásiilag önálló település volt Magyarországon, azaz bő egy évszázad alatt mintegy 310-zel csökkent a közigazgatásiilag önálló települések száma, ez csaknem 10%-os csökkenést jelentett, ami – ismételtelen hangsúlyozzuk – nem jelentős változás. E bő 300-as csökkenés azonban úgy állt össze, hogy mintegy 600 településalakulás mellett 900 település-megszűnés is történt. A változások így már lényegesen nagyobbnak tűnnek.

A 20. század folyamán a közigazgatási változások koránt sem voltak egyenletesek. 1920-ig alig voltak módosulások, majd 1930-1960 között ingen intenzív volt a települések számának változása. Egy második nagyobb hullámot figyelhetünk meg 1970-

2000 között, majd 2000 után újra szinte leálltak a települések létrejöttével és megszűnésével kapcsolatos közigazgatási változások. Az új települések létrejöttét tekintve három időszak volt meghatározó. A két világháború között mintegy 125 új település jött létre, a legtöbb összevonással. A legviharosabb időszak az 1940-es évek vége, 1950-es évek eleje, ekkor jóval több, mint 200 új település keletkezett. Végül 1990 után csaknem 100 új község jött létre Magyarországon. Ezzel szemben a települések megszűnése egyrészt a két világháború között (csaknem 350 település, zömmel összevonás), majd 1950-1985 között (mintegy 450 település, zömmel hozzácsatolás) csúcsosodott ki. Összességében az 1930-as, 1950-es, 1960-as, 1970-es és 1980-as évtizedekben jelentősen csökkent, az 1940-es és 1990-es években jelentősen nőtt a közigazgatásilag önálló települések száma Magyarországon (1. táblázat).

1. táblázat: A közigazgatásilag önálló települések számának változása évtizedenként
Table 1: Change of the number of settlements in Hungary by decades

Időszak	Települések száma az évtized elején	Települések száma az évtized végén	Új települések	Megszűnt települések
1900-1910	3464	3453	24	35
1910-1920	3453	3457	15	11
1920-1930	3457	3432	57	82
1930-1940	3432	3341	67	158
1940-1950	3341	3393	182	130
1950-1960	3393	3273	60	180
1960-1970	3273	3228	18	63
1970-1980	3228	3123	17	122
1980-1990	3123	3066	30	87
1990-2000	3066	3135	76	7
2000-2010	3135	3154	19	0

Országosan tehát 310-zel, 8,9%-kal csökkent a közigazgatásilag önálló települések száma 1900 és 2012 között. Mindez azonban jelentős regionális eltéréseket takar. Alapvetően az Alföldön, illetve a kis településsűrűségű területeken nőtt, az aprófalvas, kistelepülési vidékeken csökkent a települések száma (2. táblázat). Csongrád és Bács-Kiskun megyében több mint 50%-kal nőtt a települések száma a 20. század folyamán, elsősorban a tanyaközségek létrehozása miatt az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején. Jelentős volt még a növekedés Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben is. Ezzel szemben Vas megyében 32%-kal, 100 településsel van kevesebb napjainkban, mint a 20. század elején, természetesen mindenkor a mai megye- és országhatárokat figyelembe véve. Jelentősen fogyott a falvak száma Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron, Nógrád, Tolna, Veszprém és Zala megyékben is. A fogyás oka a települések összevonása, illetve más, általában nagyobb településekhez való csatolása. Ahol látszólag stagnált a települések száma, ott is gyakran előfordul, hogy szép számmal jöttek is létre és szűntek is meg települések. Pest megyében a budapesti agglomerációban és Cegléd környékén jöttek létre falvak, miközben az északi kistelepülések

rületeken számos falut vontak össze, nem beszélve az 1950-ben Budapesthez csatolt falvakról és városokról.

2. táblázat: A közigazgatásilag önálló települések számának változása megyénként, 1900-2012
Table 2: Number of settlements in Hungary by counties, 1900-2012

Megye	1900	2012	Változás	Változás (%)
Baranya	364	301	-63	-17,3
Bács-Kiskun	76	119	43	56,6
Békés	56	75	19	33,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	411	358	-53	-12,9
Csongrád	38	60	22	57,9
Fejér	107	108	1	0,9
Győr-Moson-Sopron	225	183	-42	-18,7
Hajdú-Bihar	76	82	6	7,9
Heves	119	121	2	1,7
Komárom-Esztergom	78	76	-2	-2,6
Nógrád	150	131	-19	-12,7
Pest (Budapesttel)	185	188	3	1,6
Somogy	259	245	-14	-5,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	238	229	-9	-3,8
Jász-Nagykún-Szolnok	61	78	17	27,9
Tolna	123	109	-14	-11,4
Vas	316	216	-100	-31,6
Veszprém	245	217	-28	-11,4
Zala	337	258	-79	-23,4
Magyarország	3464	3154	-310	-8,9

A települések megszűnésének és létrejöttének típusait vizsgálva a kép látszólag egyszerű, megszűnt, létre jött, vagy nem változott egy település. A valóság ennél jóval bonyolultabb. A megszűnés három módon jöhet létre, hozzácsatolással, összevonással és szétválással. Az első esetben a települést egy másik település „bekebelez”, annak részévé válik, úgy hogy a település neve is megszűnik. A második esetben két, vagy több települést összevonnak, nevét tekintve mindegyik eredeti település megszűnik, de létrejön egy új. Végül, a legritkább harmadik esetben egy település szétválik részekre, megszűnik az eredeti településnév és új települések jönnek létre belőle. A település létrejötte kiválással, egyesítéssel és szétválással történhet. Előfordult az is, hogy két települést egyesítettek, majd szétváltak, akár többször is. Így összesen 24-féle út létezik a települések 20. századi közigazgatási útjait tekintve (3. táblázat).

1900 és 2012 között összesen 3953 település volt valaha is közigazgatásilag önálló Magyarországon. Legnagyobb részük, 2649 végig önálló volt, de több mint 1300 csak a vizsgált időszak egy részében. Nagyobb csoportokat alkotnak azok a települések, amelyek hozzácsatolással szűntek meg (351), összevonással kerültek megszűnésre (370), kiválással jöttek létre (239), illetve egyesítéssel keletkeztek (167). A többi 19 típus együttesen is csak az összes település 4,5%-át adja. 43 olyan település van, amely

hozzácsatolással megszűnt a 20. század folyamán, majd kiválással újra önállósodott (Mánfa, Gibárt, Berente, Farád, Szarvaskő, Pári, Tekenye, stb.). 27 község épp ellentétes utat járt be, valamikor kiválással önállóvá vált, majd hozzácsatolással újra elvesztette önállóságát (Hetényegyháza, Gerla, Mezőmegyer, Gyálarét, Pestszentlőrinc, Pestszentimre, Szandaszőlős, Nyírszőlős, stb.). 35 település egyesítéssel szűnt meg, majd szétválással újra önállósodott (Máza, Szászvár, Hajdúhadház, Téglás, Kerepes, Kistarcsa, Balatonboglár, Balatonlelle, Maklár, Nagytálya stb.).

3. táblázat: A közigazgatási változás típusai a 20. századi Magyarországon
Table 3: Types of the administrative changes of settlements in Hungary during the 20th century

Megszűnik										Létrejön	
Típus	Ese- ménye k szá- ma	1910- ben önálló	2012- ben önálló	hozzá- csatol- ással	össze- vonás- sal	szétvá- lással	egyesí- téssel	kivá- lással	szétvá- lással	Tele- pülések száma	
1	0	igen	igen	0	0	0	0	0	0	2649	
2	1	igen	nem	1	0	0	0	0	0	351	
3	1	nem	igen	0	0	0	0	1	0	239	
4	2	igen	igen	1	0	0	0	1	0	43	
5	2	nem	nem	1	0	0	0	1	0	27	
6	1	nem	igen	0	0	0	0	0	1	4	
7	1	igen	nem	0	0	1	0	0	0	4	
8	1	igen	nem	0	1	0	0	0	0	370	
9	1	nem	igen	0	0	0	1	0	0	167	
10	3	nem	igen	1	0	0	0	2	0	5	
11	2	igen	igen	0	1	0	0	0	1	35	
12	2	nem	nem	0	0	1	1	0	0	19	
13	2	nem	nem	0	1	0	0	1	0	3	
14	2	nem	nem	0	1	0	1	0	0	2	
15	2	igen	igen	0	1	0	1	0	0	1	
16	3	nem	igen	1	0	0	1	1	0	2	
17	3	nem	igen	0	1	0	0	1	1	1	
18	3	nem	igen	0	1	0	1	0	1	2	
19	2	nem	nem	1	0	0	1	0	0	13	
20	3	igen	nem	2	0	0	0	1	0	1	
21	3	igen	nem	0	2	0	0	0	1	8	
22	3	nem	igen	0	0	1	2	0	0	4	
23	4	igen	igen	0	2	0	0	0	2	2	
24	4	nem	nem	0	0	2	2	0	0	1	

A megyék közötti eltéréseket jól szemlélteti Csongrád és Vas esete. Mindkét megyében kifejezetten alacsony azon települések aránya, amelyek végig önállóak voltak közigazgatásilag 1900 és 2012 között. Csongrádban azonban elsősorban a kiválással létrejött települések dominálnak (különösen a Homokhátságon: Mórahalom, Domaszék, Szatymaz, Üllés, de Nagylak, Óföldsék, Székkutas is), olyan település, amelyet hozzácsatoltak egy másikhoz, csak négy található (Kiskundorozsma, Tápé, Szőreg és

Magyartés). Gyálarétet, Bokrot, Rákost és Cserebökényt, miután önállósodtak, újra hozzácsatolták valamihez, az utóbbi hármat vissza ahhoz, amiből kiváltak (1. ábra). Különleges Algyő (hozzácsatolták Szegedhez, majd kivált), illetve a pár évre Csanád néven összevont Apátfalva és Magyarcsanád. Vas megyében ezzel szemben a hozzácsatolással megszűnt, az összevonással megszűnt és létrejött települések dominálnak, a többi típus csak elvétve fordul elő, így az egyetlen kiválással létrejött Tormásliget, a Vasvárhoz csatolt, majd újra kivált Alsóújlak, illetve a korábban már említett, négyszer státuszt váltó Kemenessömjén és Kemenesmihályfa (2. ábra).

4. táblázat: A közigazgatási változások legfőbb típusainak megoszlása megyénként, a megye összes településének arányában (%)

Table 4: Types of administrative changes of settlements by counties (%)

Megye	Végig önálló	Hozzácsatolással megszűnt	Kiválással létrejött	Hozzácsatolással megszűnt, majd kiválással létrejött	Kiválással létrejött majd hozzácsatolással megszűnt	Összevonással megszűnt	Összevonással létrejött	Összevonással megszűnt, majd szétválással létrejött	Egyesítéssel létrejött majd szétválással megszűnt	Egyesítéssel létrejött, majd hozzácsatolással megszűnt	Összevonták, szétváltak, újra összevontak	Egyéb típusok	Összesen
Baranya	70,6	12,9	0,8	0,8	0,0	8,2	4,1	1,0	0,5	0,3	0,0	0,8	100,0
Bács-Kiskun	53,5	1,6	36,2	0,8	0,8	3,1	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	2,4	100,0
Békés	58,8	2,4	28,2	0,0	3,5	4,7	1,2	0,0	0,0	1,2	0,0	0,0	100,0
Borsod-A.-Z.	73,0	8,4	1,4	1,6	0,0	9,8	4,5	0,7	0,5	0,0	0,0	0,2	100,0
Csongrád	44,9	5,8	37,7	1,4	5,8	0,0	0,0	2,9	1,4	0,0	0,0	0,0	100,0
Fejér	72,6	6,5	10,5	0,8	0,0	5,6	1,6	0,8	0,8	0,0	0,0	0,8	100,0
Győr-M.-S.	55,7	10,3	2,7	1,5	0,4	15,6	7,3	1,5	0,8	1,1	0,8	2,3	100,0
Hajdú-B.	72,8	1,1	12,0	0,0	1,1	6,5	2,2	2,2	1,1	1,1	0,0	0,0	100,0
Heves	81,4	1,6	3,9	3,1	0,0	3,1	1,6	3,1	1,6	0,0	0,0	0,8	100,0
Komárom-E.	69,7	11,2	10,1	2,2	0,0	2,2	1,1	2,2	1,1	0,0	0,0	0,0	100,0
Nógrád	69,1	7,4	1,2	4,3	0,6	10,5	4,3	1,2	0,6	0,0	0,0	0,6	100,0
Pest	64,4	8,2	11,6	0,0	5,2	4,3	2,6	1,7	0,9	0,0	0,9	0,4	100,0
Somogy	74,4	8,0	5,9	0,0	0,3	6,2	2,8	0,7	0,3	0,0	0,0	1,4	100,0
Szabolcs-Sz.B.	76,8	2,3	3,8	0,8	0,4	7,6	3,4	1,5	0,8	0,4	1,5	0,8	100,0
Jász-N.-Sz.	71,6	1,2	22,2	2,5	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Tolna	78,3	11,6	2,3	1,6	0,0	3,1	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	100,0
Vas	47,2	14,9	0,3	0,3	0,0	24,3	11,3	0,0	0,0	0,8	0,0	0,8	100,0
Veszprém	72,3	7,9	3,0	1,5	0,0	10,1	4,1	0,0	0,0	0,7	0,0	0,4	100,0
Zala	64,4	15,7	0,8	0,6	0,0	11,9	5,0	0,3	0,3	0,3	0,0	0,8	100,0
Magyarország	67,0	8,9	6,0	1,1	0,7	9,4	4,2	0,9	0,5	0,3	0,2	0,8	100,0

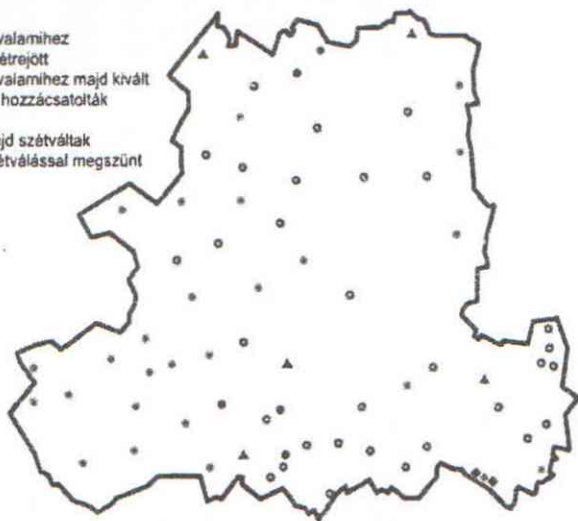
Az előző csoporttal szorosan összefügg az a 19 település, amely egyesítéssel jött létre, majd szétválással megszűnt (pl.: Mázaszászvár, Hajdúhadháztéglás, Kerepestar-

csa, Boglárlelle, Maklártálya, Csanád, Verőcsmaros, Szemenyecsrőnye). 13 olyan település is létezik, amely az előző csoporthoz hasonlóan egyesítéssel jött létre, de aztán hozzácsatolással szűnt meg (pl.: Ménfőcsanak, Józsa, Gergelyugornya, Pöse, Padragkút, Tósokberénd, Bárszentmihályfa). Nyolc település közigazgatási beosztása háromszor is változott, összevonással megszűntek, majd szétválással újra önállósodtak, végül újra összevonták őket (Bágyog, Rábaszovát, Bia, Torbágy, Büdszentmihály, Tiszabüd, Tunyog, Matolcs). A kisebb típusok közül említésre méltó a szétválással létrejött Bőny, Rétalap, Kunadacs és Kunpeszér, a szétválással megszűnt Bőnyrétalap, Peszéradacs, Uzdorjád és Zalaszentmihályfa, a Fonyódból kivált, majd újra hozzácsatolt és újra kivált Balatonfenyves (10-es típus). További típusok a kiválással létrejött majd összevonással megszüntetett Gödreszentmárton, Cikolasziget és Sérfenyősziget (13-as típus), az összevonással létrejött, hozzácsatolással megszüntetett, majd kiválással újra létrejött nógrádi Kétdodony és somogyi Ötvöskőnyi (16-os típus). Végül az összefüggő 23-as és 24-es típusok, amikor is Kemenessőmjént és Kemenesmihályfát kétszer egyesítették Sőmjénmihályfa néven (1939-ben és 1981-ben), majd kétszer szét is váltak (1946-ban és 1991-ben), így ezek a települések váltottak négyszer státuszt a 20. század folyamán.

1. ábra: Csongrád megye települései a 20. századi közigazgatási változások típusai szerint
Figure 1: Administrative change types of settlements in Csongrád county during the 20th century

- ◊ Végül önálló
- 1900-ban önálló, hozzácsatolták valamihez
- * 1900-ban nem önálló, kiválással létrejött
- ▲ 1900-ban önálló, hozzácsatolták valamihez majd kivált
- ▲ 1900-ban nem önálló, kivált majd hozzácsatolták valamihez
- ◆ 1900-ban önálló, összevonták majd szétváltak
- Összevonással jött létre, majd szétválással megszűnt

Szerkesztette: Vasáros Gábor László

Az előzőekben ismertetett típusok nem egyenletesen oszlanak el az ország területén. Amíg Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg, vagy Tolna megye 20. század során valaha is önálló településeinek 75-80%-a végig önálló volt, addig ez az arány Csongrád és Vas megyékben csak 45-50% (4. táblázat). Hozzácsatolással megszűnt települések leginkább Baranya, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Tolna, Vas és Zala megyékben fordulnak elő, összevonással megszűntek és létrejöttek pedig Győr-Moson-Sopron, Nógrád, Vas, Veszprém és Zala megyékben, addig kiválással létrejöttek Békés, Csongrád, Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben, de akadnak Fejér, Komárom-Esztergom, Pest és Hajdú-Bihar megyében is.

2. ábra: Vas megye települései a 20. századi közigazgatási változások típusai szerint
Figure 2: Administrative change types of settlements in Vas county during the 20th century

AZ 1910-BEN, ILLETVE NAPJAINKBAN ÖNÁLLÓ TELEPÜLÉSEK ÚTJAI A 20. SZÁZADBAN

A tanulmány második részében egyrészt az 1910-ben önálló települések útját kísérik végig napjainkig néhány aspektusból, majd a napjainkban közigazgatásilag önállók esetében végezzük el ugyanezt a vizsgálatot, visszafelé.

Az 1910-ben önálló települések kétharmada semmilyen közigazgatási változáson nem esett át 2012-ig, további csaknem 100 település esetében pedig ugyan voltak vál-

tozások, de végeredményben ma is ugyanazzal a területtel bír, mint egy évszázada (5. táblázat). A települések 5-5%-ából vált ki valami, vagy csatoltak hozzá más településeket, ám mivel a városok zöme ilyen, a népesség 15, illetve 22%-a ilyen településekben lakik. Az összevonás és hozzácsatolás miatt megszűnt települések egyaránt az összes 10%-át adják, ám kis méretük miatt lakosságárányuk alacsonyabb. 15 településhez hozzá is csatoltak és ki is vált belőle valami (Szeged, Debrecen, Békéscsaba, Nyíregyháza, Szentes, Sárospatak), ezek átlagnépessége a legnagyobb. Öt község pedig szétválás miatt szűnt meg.

5. táblázat: Az 1910-ben önálló települések útjai napjainkig
Table 5: Ways of the settlements in 1910, during the 20th century

	Népesség (1910)	Település	Átlagos népesség	Népesség (%)	Település (%)
Semmilyen változás nem történt	3312301	2296	1443	43,6	66,5
Ugyanaz a terület ma is, de közben volt változás	206789	87	2377	2,7	2,5
Kivált belőle valami	1134848	169	6715	14,9	4,9
Csatoltak hozzá valamit	1701805	181	9402	22,4	5,2
Kivált belőle és csatoltak is hozzá	368007	15	24534	4,8	0,4
Megszűnt, hozzácsatolás miatt	549843	345	1594	7,2	10,0
Megszűnt, összevonás miatt	319925	354	904	4,2	10,3
Megszűnt, szétválás miatt	5761	5	1152	0,1	0,1

1900-as településméret szerint a legtöbb változás a legnagyobb és a legkisebb településeket érintette. A legnagyobbakból igen gyakran vált ki település és hozzá is csatoltak, sőt előfordul, hogy mind a két folyamat egyszerre érintette őket. A legkisebb, 200 fő alatti települések kétharmada vesztette el közigazgatási önállóságát a 20. század folyamán, a legtöbb hozzácsatolás, vagy összevonás útján. 1000 fős népesség felett minden kategóriában 10-12%-a szűnt meg a településeknek, alatta viszont ez az arány jelentősen növekszik (500-1000 között 20%, 200-500 között 33%, 200 alatt 67%) (6. táblázat).

Ugyan a legtöbb azóta közigazgatási önállóságát elvesztő település 1910-ben a kisebbek közül került ki, szép számmal vannak olyan települések is, amelyek egykori nagy méretük ellenére sem önállóak ma. A sort Újpest vezeti, de számos 10.000 feletti város, község is ide tartozik. Elsősorban nagyobb városokhoz, különösen Budapesthez csatolták őket, de összevonás által megszűnt települések (Gyoma, Endrőd, Alberti, Irsa, Magyaróvár, Moson, Nagyléta) is vannak közöttük (7. táblázat).

6. táblázat: Az 1910-ben önálló települések településnagyság
és a közigazgatási változás típusa szerint (%)

Table 6: Size and administrative change types of the settlements in 1910 during the 20th century (%)

Népesség 1910-ben	Semmilyen válto- zás nem történt	Ugyanaz a terület ma is, de közben vált változás	Kivált belőle valami	Csatoltak hozzá valamit	Kivált belőle és csatoltak is hozzá	Megszűnt, hoz- zácsatolás miatt	Megszűnt, össze- vonás miatt	Megszűnt, szét- válás miatt	Összesen
10.000 felett	20,0	5,9	31,8	24,7	5,9	9,4	2,4	0,0	100,0
5.000-10.000 között	43,8	1,5	24,6	15,4	2,3	6,9	5,4	0,0	100,0
2.000-5.000 között	68,1	2,3	12,8	5,9	1,0	6,5	3,3	0,2	100,0
1.000-2.000 között	75,5	3,9	4,0	4,6	0,1	5,5	6,3	0,1	100,0
500-1.000 között	72,6	2,4	0,7	4,0	0,0	10,1	10,2	0,1	100,0
200-500 között	61,0	1,3	0,3	3,9	0,1	14,2	19,1	0,1	100,0
200 alatt	31,4	1,0	0,0	1,0	0,0	38,2	27,5	1,0	100,0
Összesen	66,5	2,5	4,9	5,2	0,4	10,0	10,3	0,1	100,0

A ma önálló települések csaknem háromnegyede semmilyen közigazgatási változáson nem esett át 1910 óta. 8%-uk a 20. század eleje óta vált önállóvá kiválással, 5-6%-uk pedig összevonással, illetve kivált belőle valami, vagy hozzá csatoltak településeket (8. táblázat). A kiválással önállóvá vált települések legnagyobb része az Alföld tanyaközségei közül kerül ki, de a Dunántúlon is van belőlük (egykori majorok, szőlőhegyek, üdülőtelepek) (3. ábra). Az összevonással önállóvá vált falvak száma a Dunántúlon, különösen Vas és Győr-Moson-Sopron megyében magas. Közéjük tartoznak az ország legfurcsább nevű települései közül például Tunyogmatolcs, Ökörítőfülpös, Agyagosszergény, Cégénydányád, Rásonysápberencs, Hagyárosbörönd, Chernelháza-damonya és Gyanógeregye.

A legnagyobb, ma önálló, 1910-ben még nem létező települések között találjuk a kiválással létrejött Tatabányát, Gyált, Komáromot, Szigethalmot, Nyírteleket és Martfűt, valamint az összevonással létrejött Mosonmagyaróvárt, Kazincbarcikát, Gödöt, Dabast, Gyomaendrődöt, Biatorbágyot, Bátorfőnyeret és Tiszakécskét. Ugyanakkor a legkisebb települések között is vannak olyanok, amelyek nem léteztek még 1910-ben, ilyenek többek között Pusztapáti (kivált, 25 fő a jelenlegi népessége), Hosszúvíz (kivált, 44), Újszalonta (kivált, 98), Kétvölgy (összevont, 107), Kerkafalva (összevont, 112), Barnag (összevont, 116).

7. táblázat: Az 1910-ben legnagyobb népességű önálló, közigazgatási önállóságukat azóta elvesztett települések

Table 7: The largest settlements, which lost their self-determination during the 20th century

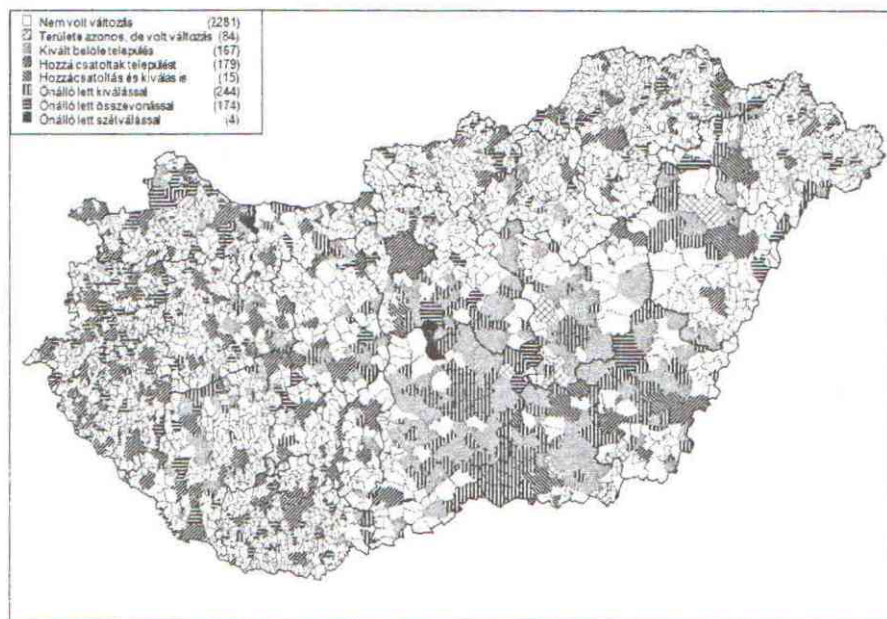
Nr	Település	Megye	ma	Népesség 1910	Változás típusa	Nr	Település	Megye, ma	Népesség 1910	Változás típusa
1	Újpest	BDP		55197	HCS	21	Irsa	PST	6123	ÖV
2	Erzsébetfalva	BDP		30970	HCS	22	Alberti	PST	5573	ÖV
3	Kispest	BDP		30212	HCS	23	Pestújhely	BDP	5547	HCS
4	Rákospalota	BDP		25147	HCS	24	Magyaróvár	GMS	5273	ÖV
5	Kiskundorozsma	CSN		17719	HCS	25	Szentetornya	BEK	5233	HCS
6	Diósgyőr	BAZ		17221	HCS	26	Rákoscaba	BDP	5068	HCS
7	Endrőd	BEK		13514	ÖV	27	Tóváros	KOE	4901	HCS
8	Soroksár	BDP		13345	HCS	28	Újdombóvár	TOL	4826	HCS
9	Gyoma	BEK		11699	ÖV	29	Oros	SSB	4755	HCS
10	Budafok	BDP		10954	HCS	30	Szöny	KOE	4285	HCS
11	Felsőgalla	KOE		9563	HCS	31	Mecsekszabolcs	BAR	4081	HCS
12	Csepel	BDP		9462	HCS	32	Szőreg	CSN	4056	HCS
13	Újkéske	BKK		8359	ÖV	33	Győrszentiván	GMS	4014	HCS
14	Búdszentmihály	SSB		7896	ÖV	34	Nagytétény	BDP	3924	HCS
15	Pestszentlőrinc	BDP		7824	HCS	35	Majsamiklósvár	TOL	3872	HCS
16	Czinkota	BDP		7623	HCS	36	Sajóvárkony	BAZ	3866	HCS
17	Rákoskeresztúr	BDP		6699	HCS	37	Nagyperkáta	FEJ	3851	ÖV
18	Rákosszentmihály	BDP		6560	HCS	38	Tápe	CSN	3808	HCS
19	Nagyléta	HBH		6323	ÖV	39	Bajszentistván	BKK	3739	HCS
20	Moson	GMS		6258	ÖV	40	Alpár	BKK	3692	ÖV

HCS: hozzácsatolt, ÖV: összevont

8. táblázat: A 2012-ben önálló települések útja 1910 óta
Table 8: Ways of the present settlements during the 20th century

Változások	Népesség	Település	Átlagos népesség	Népesség (%)	Település (%)
Semmilyen változás nem történt	3469129	2281	1521	34,8	72,3
Ugyanaz a terület régen is, de közben volt változás	290802	89	3267	2,9	2,8
Kivált belőle valami	1036260	167	6205	10,4	5,3
Csatoltak hozzá valamit	3527391	179	19706	35,4	5,7
Kivált belőle és csatoltak is hozzá	719482	15	47965	7,2	0,5
Önálló lett, kiválással	517835	245	2114	5,2	7,8
Önálló lett, összevonással	391910	174	2252	3,9	5,5
Önálló lett, szétválással	4922	4	1231	0,0	0,1

3. ábra: A 2010-ben önálló települések közigazgatási változásai a 20. század folyamán
 Figure 3: Administrative changes of the present settlements during the 20th century

A KÖZIGAZGATÁSI VÁLTOZÁSOK OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A korábban elemzett közigazgatási változásoknak számos társadalmi-gazdasági oka és következménye van. Úgy véljük, érdemes lenne e kvantitatív elemzésen túl a folyamatok mélyére is tekinteni, s megvizsgálni a mögöttes tényezőket. Gyakran hallunk települési konfliktusokról, különösen az elmúlt két évtized során merültek fel problémák; elsősorban azon települések esetében, amelyek végül ki is váltak, közigazgatásilag önállóságra tettek szert. Több esetben már a települések egyesítésekor is fennálltak bizonyos konfliktusok, ezek csak mélyültek a későbbiekben, majd amikor lehetőség nyílt rá, a felek éltek is a közigazgatási önállósodás lehetőségével. Az 1990 óta közigazgatásilag önállósodott 102 település közül 26 esetében a korábbi egyesítés szűnt meg, 38-nál pedig a hozzácsatolás. Két falu szétválással jött létre, 36 esetében azonban nem volt a 20. század folyamán önálló települési előzmény, itt vélhetőleg a településfejlődési folyamatok jutottak olyan szintre, hogy a korábbi majorok (Károlyháza, Mosonudvar, Tarjánpuszta, Alsóbogát, Kaszó, Pálmajor, Tormásliget), tanyaközpontok (Móricgát, Csabaszabadi), elővárosi telepek (Bocskai kert, Csörög, Remeteszőlős, Monori-

erdő), üdülőhelyek (Berekfürdő, Balatonrendes, Szántód), bányatelepek (Farkaslyuk, Ormosbánya, Tokodaltáró, Annavölgy, Rákócibánya, Uzsa) önállósodhattak.

Ugyanakkor az, hogy egy település elveszti az önállóságát, nem biztos, hogy hosszú távú konfliktussal jár, hiszen a 20. század eleje óta mintegy 900 település vesztette el a közigazgatási önállóságát Magyarországon, ám csak tizede (87) szerezte az vissza a későbbiekben. Azaz ismert számos ezzel kapcsolatos konfliktus, de a konfliktushelyzet koránt sem általános. Az egykori településegységek felbontásán túl szinte minden konfliktus háttérben anyagi megfontolások állnak. A településrészen található nagyobb ipari üzem, vagy bányatelep bevételekhez juttathatja a kiváló településrészt (Bereente, Algyő, Károlyháza, Mosonudvar), máskor az idegenforgalom bevételei lehetnek fontosak (Szántód, Berekfürdő). Több esetben a nagy földrajzi távolság a döntő tényező (Lókút, Eplény, Abod, Zichyújfalu).

Természetesen az összevonások és hozzácsatolások esetében az is döntő konfliktusforrás lehet, hogy a kisebb településrész úgy érzi, nem kellő fejlesztési forrás allokálódik oda. Ezen esetben maga a tény lényegtelen, az érzés is elegendő lehet a kiválás elindításához. Az is feltűnő, hogy a nagyvárosokhoz csatolt települések csak kivételes esetben váltak ki. Mindezek, a mögöttes folyamatok elemzése, annak vizsgálata, hogy miért vált ki az egyik csatolt település, miért nem a másik egy későbbi, nagyobb, eset-tanulmányokon alapuló kutatás témája lehet.

ÖSSZEGZÉS

A 20. század folyamán Magyarországon a közigazgatásilag önálló települések száma 310-zel, a településállomány kevesebb, mint 10%-ával csökkent. A csökkenés mértéke elmarad a környező országokétól, ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a változás úgy állt össze, hogy mintegy 600 új település keletkezése mellett 900 körüli település önállósága szűnt meg. Településsűrűséget tekintve a kiegyenlítődés volt megfigyelhető, a ritka településhálózattal rendelkező vidékeken nőtt, a sűrű textúrájú térségekben csökkent a közigazgatásilag önálló települések száma. 1900 és 2012 között összesen 3953 település volt közigazgatásilag önálló Magyarországon. Legnagyobb részük, mintegy 2650 végig önálló volt, de 1300 feletti település csak a vizsgált időszak egy részében. Legnagyobb csoportjaikat azok a települések alkotják, amelyek hozzácsatolással szűntek meg (351), összevonással kerültek megszűnésre (370), kiválással jöttek létre (239), illetve egyesítéssel keletkeztek (167). Az 1910-ben önálló települések mintegy 2/3-át semmilyen közigazgatási változás nem érintette napjainkig, 10-10%-uk szűnt meg hozzácsatolás vagy összevonás miatt, 5-5%-ukhoz ugyanakkor hozzácsatoltak valamit, vagy kivált belőlük új település. Ezen közigazgatási változások némelyike társadalmi-gazdasági konfliktusokkal járt, ugyanakkor nem mind, hiszen a 900 megszűnt település közül csak 87 önállósodott újra. A konfliktusokkal terhelt változások okainak vizsgálata jelentheti a kutatás továbblépési lehetőségét.

IRODALOM

- BELUSZKY P.** (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 584 p.
- BELUSZKY P. – GYÓRI R.** (2008): Legyen rangja város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után) In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely, pp. 19-32.
- DÓVÉNYI Z.** (2006): „Ez a falu város.” Tűnődések a hazai várossá nyilvánítások kapcsán. In: Blahó J. – Tóth J. (szerk.): Tanulmányok Mendől Tibor születésének 100. évfordulójára. A Mendől Tibor Centenárium Év Bizottsága, Orosháza-Pécs, pp. 109-115.
- FALUVÉGI A.** (2012): A járási rendszere és a kistérségi beosztás. *Területi Statisztika* 52. évf. 2012/5. pp. 421-426.
- HAJDÚ Z.** (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Pécs. 334 p.
- IVANICS I. – TÓTH J.** (2012): A járási múltjáról és lehetséges jövőjéről. *Területi Statisztika* 52. évf. 2012/1 pp. 6-33.
- KOCSIS, Zs.** (2008a): The life after incorporation. Is there an afterlife? In: Csapó, T. – Kocsis, Zs. – Veress, M. (eds.): Geographical studies on the University of West Hungary. Szombathely, Savaria University Press, pp. 165-184.
- KOCSIS, Zs.** (2008b): Incorporated small towns. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Szombathely: Savaria University Press, pp. 182-194.
- MIKLÓSSY E.** (2012): A járás és viszontagságai. *Területi Statisztika* 52. évf. 2012/2 pp. 102-124.
- PIRISI G. – TRÓCSÁNYI A.** (2007): A várossá nyilvánítás, mint a területfejlesztés eszköze? A városi cím elnyerésének területpolitikai vonatkozásai. *Területfejlesztés és Innováció* 1. évf. 2. sz. pp. 2-8.
- PIRISI, G. – SZABÓ, A. – TRÓCSÁNYI, A.** (2008): The transformation of villages into towns – A quantitative way of Hungarian urbanization. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely, pp. 60-68.
- SZALKAI G.** (2012): A járási kialakításának módszertani megalapozása. *Területi Statisztika* 52. évf. 2012/3. pp. 215-229.
- TÓTH J. – TRÓCSÁNYI A.** (2006): A magyarországi városhálózat és a városhiányos térségek vizsgálata. In: Pap N. – Tóth J. (szerk.): Terület- és településfejlesztés II. Kutatások a terület- és településfejlesztésben. Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 207-215.